
JOVAN BALJEVIĆ KAO PIONIR MODERNE EVROPSKE TEORIJE O DEMOKRATIJI

Goran Sekulović

Jovan Stefanov(ić) Baljević (1728-1769) is a personality interesting in many ways. He was the first Montenegrin doctor of philosophy and the author of the second Montenegrin historiographical document, an educated philosopher and lawyer, a polyglot, scientist and universally educated person, attorney; he worked as an Austro-Hungarian public servant and a Russian military officer. He can also be referred to as a pioneer of the modern European theory of human rights and the European democratic, egalitarian and voluntary union of sovereign national states which also has very important implications for the modern position of the sovereign and independent Montenegrin state and its current Euro-Atlantic and European integration.

Jovan Stefanov(ić) Baljević (Balević, Baleović, Balović, Bolević...), kako je njegovo prezime sve pisano i čitano (1728–1769), bio je višestruko zanimljiva ličnost: Crnogorac po slobodnom sopstvenom uvjerenju i iskazu, diplomirani filozof i pravnik, doktor filozofije, naučnik, poliglota, svestrano obrazovana ličnost, advokat, austrougarski državni službenik, ruski vojni oficir. Uz to što je bio prvi Crnogorac doktor filozofije i autor drugog crnogorskog istoriografskog spisa, potpuno je nepoznato da se može označiti, čak i u evropskim okvirima, kao

pionir moderne evropske teorije o ljudskim pravima i evropskom demokratskom, ravnopravnom i dobrovoljnom ujedinjenju suverenih nacionalnih država, što ima veoma bitne implikacije i na savremenu poziciju suverene i nezavisne crnogorske države i njene aktuelne evroatlantske i evropske integracije.

Jovan Baljević je rodom sa Peleva Brijega iz crnogorskog brdskog plemena Bratonožića blizu Podgorice. Sam sebe je nazivao „Albano-Crnogorac iz Bratonožića“ (*Vidjeti u knjizi akad. dr Dušana J. Martinovića: „Dr Jovan Stefanović Baljević (Ili Šćepan Mali) Život i rad“, DOB, Podgorica, 2002, str. 135*) ili „Bratonožić-Albanac“ kako je napisano na naslovnoj korici njegove disertacije u originalu na latinskom jeziku (*Ibid, str. 75*).

Kao dijete Jovan Baljević je iz Crne Gore preko Bosne, stigao u ondašnje kulturne centre Austrougarske, Sremske Karlovce i Temišvar, đe je stekao niže i srednje obrazovanje. Studirao je i diplomirao na Filozofskom i Pravnom fakultetu, tj. na studijama filozofije i prava Univerziteta u njemačkom gradu Haleu, đe je odbranio i doktorat iz filozofije 1752. godine. Baljević je doktorirao vrlo rano, u svojoj 24-oj godini, poslije više od devet godina provedenih u učenju i studiranju na tadašnjem Kraljevskom Fridrihovom univerzitetu u Haleu (današnjem Univerzitetu „Martin Luter“) i odmah nakon završetka Filozofskog i Pravnog fakulteta, što je, inače, bilo tada uobičajeno na evropskim univerzitetima. Poslije završetka studija i odbrane doktorata vratio se u Ugarsku i tokom 1753. godine radio kao notarius (advokat) i vojni ađutant, a u Sremskim Karlovcima kao sindikus (šef policije) i sekretar Karlovačkog magistrata (gradske uprave). Pošto nije htio da primi austrijsko državljanstvo ove dužnosti je obavljao kao honorarni izvršilac. Profesionalnu karijeru završio je u Rusiji kao oficir u činu kapetana i majora ruske vojske. U toku putovanja za Rusiju, u Beču je napisao jedan manji informativni i historiografsko-geografsko-etnografski spis o Crnoj Gori na

latinskom jeziku, od kojega su prilikom prevođenja nastala dva kratka rada na ruskom jeziku. Time je Baljević zaokružio svoje spisateljsko-naučno djelo, doduše, obimom malo, ali za crnogorsku kulturu, filozofiju i historiografiju veoma značajno.

Baljević je odbranio doktorski rad „Dissertatio Philosophica De Propagatione Religionis Armata“ („Filosofska disertacija o širenju religije militantnim sredstvima“) u njemačkom gradu Haleu, srcu protestantsko-reformatorskog pokreta i u to vrijeme veoma cijenjenom univerzitetskom centru učene, prosvijećene i civilizovane Evrope, i odmah objavio istoimenu knjigu na latinskom jeziku. Skoro dva vijeka nije se ni znalo za ovaj značajan Baljevićev filozofski rad, da bi ga nauka tek u drugoj polovini dvadesetog vijeka uopšte i registrovala i uspjela da o njemu dobije osnovne informacije. Baljevićeva rasprava je prevedena i prvi put objavljena 2002. g. u knjizi akad. dr Dušana J. Martinovića „Dr Jovan Stefanović Baljević (Ili Šćepan Mali) Život i rad“. Pomnijim i detaljnijim proučavanjem Baljevićeve disertacije, uočavaju se njene mnoge nove naučne strane, koje i danas, sa stanovišta moderne etike, aksiologije i filozofije i teorije ljudskih prava, međunarodno-pravne i humanističke nauke, zavrjeđuju veliku pažnju i u evropskim okvirima.

Baljevićeva odbrana i objavljivanje filozofskog doktorata daleke 1752. godine predstavlja značajan događaj za crnogorsku i uopšte južnoslovensku i slovensku kulturu u cjelini. No, srpski naučnik dr Andrija B. Stojković u svojoj knjizi „Počeci filozofije kod Srba“, objavljenoj 1970. godine pišući da je Baljević u Haleu štampao „svoju filozofsku raspravu o propagandi vere (1752)“, neutemeljeno tvrdi da je to prva filozofska disertacija u Srba. Stojković navodi i da je 1757. godine u Haleu Jovan Apostolović štampao svoju „Inauguralnu medicinsko-filozofsku disertaciju“. (*Ibid*, str. 38) Jovan Apostolović je postao prvi Srbin doktor medicine, odbranivši disertaciju na latinskom jeziku – „O načinu kako duševni efekti utiču na čovečje telo“.

Jovan Baljević, međutim, nije prvi, naravno, Srbin, već Crnogorac doktor filozofije, a prvi Srbin doktor filozofije je Sava Popović Tekelija (1761–1842), pravnik, kasnije trgovac, zadužbinar, dobrotvor, počasni predsjednik Matice srpske. On je doktorirao 1786. godine u Pešti (dakle, 34 godine nakon Baljevića), u svojoj 25. godini odmah nakon završetka Pravnog fakulteta (što je tada na evropskim univerzitetima, videli smo i na primjeru Baljevića, bila uobičajna praksa), odbranivši doktorsku disertaciju pod naslovom „O uzroku i cilju postojanja države“, pisanu na latinskom jeziku, čiji je prevod na srpski jezik Matica srpska objavila 2009. godine.

Baljevićeve mentori u ocjenama njegove disertacije zapisali su da je on „doista prvi među hrišćanima grčkog obreda koji iznosi neko javno svjedočanstvo“ o daljem akademskom usavršavanju, što znači da prije njega niko od pravoslavne populacije sa prostora Balkana nije doktorirao u Haleu, niti je na tamošnjem univerzitetu u tom dobu neko od onih koji su pripadali pravoslavnoj vjeri (pa, dakle, ni neko ko je bio Srbin) bio u prilici da odbrani doktorat iz neke grane nauke. S obzirom da ni na drugim evropskim univerzitetima nije bilo primjera da je 34 godine prije Tekelije, odnosno 1752. godine ili prije toga, neki Srbin doktorirao, jasni su razlozi zašto se Baljević proglašava za prvog Srbina doktora filozofije.

Neki srpski istraživači Tekeliju tretiraju i kao prvog Srbina koji je doktorirao prava i začetnika srpske pravne nauke, što nije neobično, budući da se u to vrijeme naučne discipline nijesu strogo razlikovale. Tekelija je diplomirao pravne nauke, baš kao i Baljević, mada je Baljević, što se vidi eksplicite iz naslovne stranice njegovog doktorskog rada pisanog u originalu na latinskom, studirao i diplomirao i filozofiju i pravo. Uz to, kod Baljevića je potpuno jasno i očigledno da je u pitanju doktorat iz čiste filozofije, jer je to precizno naglašeno i u samom naslovu njegove filozofske rasprave („*Dissertatio philosophica*“), iako

u vrijeme kada je odbranio doktorat, nauka u cjelini gledano nije bila specijalizirana i izdijeljena na mnoge discipline i uža područja kao što je to u savremenosti slučaj. Naučnici i intelektualni stvaraoci su bili svestrani. Izučavali su i studirali uporedo i prirodne i društvene nauke, kao i više jezika. Tako je bilo i sa Baljevićem koji je nesumnjivo bio erudita visokog ranga i enciklopedijski naučnik i mislilac. Takođe je jasno da je pripadao sloju najobrazovanijih ljudi Evrope njegovog doba. Za razliku od Andrije Stojkovića, ruski naučnik Jurij V. Kostjašov ističe da je „Baljević bio prvi Crnogorac koji je odbranio doktorat iz oblasti filozofije“ (*Ibid, str. 42*)

Jovan Baljević je u svojoj doktorskoj filozofskoj disertaciji „Dissertatio Philosophica De Propagatione Religionis Armata“ („Filozofska disertacija o širenju religije militantnim sredstvima“) oštro kritikovao oružani, militaristički način širenja jedne na račun druge religije založivši se za put vjerske tolerancije, trpeljivosti, civilizacijskog, duhovnog i kulturnog ubjeđivanja, te argumentovane i racionalne rasprave. Po svom osnovnom duhu i sadržaju Baljevićeva disertacija je i danas moderna filozofska i kulturološka misao, u Evropi i svijetu i danas potrebna i inspirativna, posebno za jugoistočne evropske prostore.

Baljević svoj stav o nepravедnosti i neetičnosti oružanog širenja religije utemeljuje pozivanjem i na učenje Huga Grocijusa (1583–1645), istaknutog holandskog pravnika, čija je koncepcija pravednog rata još uvijek aktuelna. Uzrok nepravednog rata za širenje religije ne može se po Baljeviću svesti ni na jedan od Grocijusovih tri uzroka pravednog rata: odbrana, povraćaj imovine i kažnjavanje i utjerivanje duga, te je baš zbog toga ova vrsta rata apsolutno neopravdana. Kada je u pitanju Hugo Grocijus, to je svakako vrijeme Vestfalskog mira (1648), kojim je završen tri-desetogodišnji rat, jedan od najsurovijih ratova feudalnog doba. Interesantan je teorijski prilaz dr Rastislava Petrovića analizi Baljevićeve disertacije sa stanovišta poruka Vestfalskog mira i

njegovog doprinosa izgradnji arhitekture međunacionalnih i međudržavnih odnosa u modernoj Evropi. „Temeljni principi Vestfalskog mira i njegove povelje jasno se mogu opaziti u svakom fragmentu Balevićeve disertacije. Grocijus je zapravo jedan od prethodnika ideja koje su unete u temelj povelje Vestfalskog mira. To su u stvari temelji onoga što se danas zove ‘Evropa kao zajednički dom’.“ (Rastislav V. Petrović: „Šćepan Mali zagonetka je rešena“)“, „Stručna knjiga“, Beograd, 2001, str. 170/171)

Prirodno i logično je da osnovni duh i sadržaj Baljevićeve filozofske disertacije, koji je snažno izražen u načelima protivljenja svakoj sili i dominaciji u sferi religije, potpuno korenspondira sa istim takvim načelima u sferi međunarodnih ugovora i odnosa između suverenih nacionalnih država. No, ono što dr Rastislav Petrović svakako ne primjećuje i previđa jeste činjenica da su 1918. godine, a to je pokušano i krajem XX i početkom XXI vijeka, velikosrpske državne i nacionalističke snage upravo suprotno principima Vestfalskog sporazuma brutalno i oružjem negirale ljudska prava Crnogoraca, njihov nacionalni i državni suverenitet, kao i njihovo temeljno prirodno i izvorno pravo samoopredjeljenja.

Ako bi se dosljedno držao principa Vestfalskog sporazuma, učenja Huga Grocijusa i poruka Baljevićeve doktorske rasprave, dr Petrović sigurno ne bi mogao da opravda velikosrpsku šovinističku i veljdržavnu strategiju destrukcije i nasilnog ukidanja Crne Gore kao suverene i međunarodno priznate države i autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve u periodu od 1918. do 1920. godine. Tada je država, tj. Kraljevina Srbija kao suverena zemlja, u odnosu na tada takođe suverenu državu, Kraljevinu Crnu Goru, postupila potpuno suprotno principima Vestfalskog ugovora. Pripadnici srpske vojske i žandarmerije su na teritoriji suverene crnogorske države praktično i na djelu negirali sva osnovna načela Vestfalskog sporazuma koji sadrži sljedeća četiri osnovna principa: 1) suverenitet nacija-država i fundamentalno pravo

samoopredjeljenja, 2) pravna jednakost između nacija-država, 3) obavezujući, vezujući međunarodni ugovori između država, 4) neintervencija jedne države u unutrašnja pitanja druge države.

Zbog ovih principa Vestfalski ugovor je izuzetno značajan za međunarodne odnose i označio je početak modernih nacionalnih država – „vestfalskih država“. Prvi put je, dakle, priznat suverenitet svake države. Vestfalskim ugovorom je stvorena baza modernog međunarodnog sistema nezavisnih nacija – država po kome suverene države jedna drugoj garantuju nezavisnost i pravo naroda na samoopredjeljenje. Dva najvažnija nova principa su bili princip suvereniteta i princip jednakosti nacija.

Disertacija Jovana Baljevića ne samo da je izrazila duh i načela Vestfalskog sporazuma, već i njegovih korekcija koje su uslijedile protokom istorijskog vremena nakon uočavanja da je zastarjeli sistem evropske politike zasnovan na poretku proizašlom iz potpisivanja mira 1648. godine. Baljević u svoju filozofsku radnju uvodi i takve savremene ideje kao što su humanost i demokratija, kao dva principa „koji nisu bili relevantni za originalni vestfalski poredak“ (*Havijer Solana na simpozijumu o političkoj relevantnosti Vestfalskog mira, održanom 1998. g. povodom 350 godina od njegovog potpisivanja*).

Zatim, treba imati u vidu da Vestfalskim mirom i sporazumom nacionalne države postaju najviši nivo vlasti, koji ne odgovara nikom iznad njega. Iz Baljevićeve rasprave, pak, proizilazi da nacionalno zakonodavstvo mora biti usklađeno sa međunarodnim standardima. Baljević se zalaže za individualizovanje krivice i kažnjavanje zločinaca kao konkretnih jedinki, a ne za kolektivno kažnjavanje naroda ili neke grupe ljudi kao cjeline zbog njihovih religija kada se radi o oružanim vjerskim sukobima. Sve ovo od Baljevićeve filozofske rasprave čini jedno uistinu savremeno i vizionarsko djelo koje je kao takvo prevazišlo ograničenja nametanja sile i hegemonije koja su uslijedila nakon Vestfalskog sporazuma. U ovom smislu Baljević je

pionir i moderne evropske teorije o ljudskim pravima, ali i evropskog ujedinjenja suverenih nacionalnih država. „Ključni koncept Evrope nakon 1945. godine bio je i još uvijek je odbijanje principa ravnoteže snaga i hegemonističkih ambicija individualnih država, što se pojavilo nakon Vestfalskog mira 1648. godine. To odbijanje je uzelo oblik miješanja vitalnih interesa i transfer suverenih prava država nacija na nadnacionalne evropske institucije“. (*Joška Fišer, nekadašnji njemački ministar spoljašnjih poslova, 2000. godina*)

Rastislav Petrović dobro uočava i paralelu između Baljevićeve doktorske teze i Grocijusove kritike engleske imperijalne dominacije u vezi sa pravom slobodnog korišćenja mora što je on prvi postavio u svojoj knjizi o slobodnom moru – *Mare Liberum*. Petrović smatra da na englesku imperijalnu dominaciju „misli i Balević u svom filozofskom pristupu oružanog i nenaoružanog širenja vere, odnosno svetske dominacije prema principu jedne ideje ili ideologije, pa makar ona bila i verska ideja.“ (*Rastislav V. Petrović: „Šćepan Mali zagonetka je rešena“*), „*Stručna knjiga*“, Beograd, 2001, str. 171) Evidentno je da je Baljevićeva kritika svake vrste dominacije u skladu sa osnovnom tezom njegove rasprave o vjerskom pluralizmu i trpeljivosti. Ali, moramo još jednom ponoviti da dr Rastislav Petrović ovo svoje zapažanje sigurno ne bi dosljedno i objektivno, onako kako bi to naučnik trebao da čini, primijenio u praksi kada je bio u pitanju odnos suverene države Srbije prema suverenoj državi Crnoj Gori prije svega 1918. godine.

Baljevićevo shvatanje izloženo u njegovoj doktorskoj disertaciji o štetnosti i nepravednosti ratova kojima se nameće i propagira vjera, savremenog je karaktera i svojom suštinom daje nemali doprinos viševjekovnoj borbi liberalnih i miroljubivih snaga čovječanstva u osvajanju i dostizanju humanističkih načela međunarodnog prava. U ovom smislu, njegova filozofska disertacija čini nerazdvojni dio ukupne svjetske humanističke, liberalne,

trpeljive, demokratske i civilizacijske baštine čovječanstva. Dug je bio put naprednog čovječanstva do usvajanja rezolucija i dokumenata Lige naroda i Ujedinjenih nacija u dvadesetom vijeku kojima se najprije uslovno, a zatim i bezuslovno zabranjuje svaka vrsta agresije. Vidimo da je Baljević svojim nepokolebljivim i dosljednim stavovima o nepravednosti svakog vjerskog rata, tj. oružanog pokušaja širenja i mijenjanja religije, bio svakako jedan od pionira današnjih savremenih standarda kojima se reguliše u međunarodnom pravu ova izuzetno osjetljiva oblast.

Insistiranjem na fundamentalnoj etičkoj problematici kada je u pitanju neopravdani i nepravedni rat koji je u funkciji nasilnog širenja religije i saglasno tome i nasilne promjene religije, ali samim tim i principijelno neopravdani rat uopšte, Baljević daje doprinos i savremenim teorijama o (ne)opravdanom ratu i (ne)pravednom učestvovanju i postupanju u ratu. Ako je rat u funkciji oružanog širenja religije nepravedan, a jeste, onda je etički nepravedno i učešće bilo kojeg pojedinca na nepravednoj strani u tom ratu posebno ako se ne drži standarda međunarodno-humanitarnog ratnog prava (ako se ponaša na taj način, tj. suprotno propisima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, isti je slučaj i sa pojedincima koji učestvuju u ratu na pravednoj strani), bez obzira što ti pojedinci mogu biti, i često i jesu, pod različitim oblicima i nivoima prinude. Ali, uz tu prinudu, nevoljnost, različitu istorijsku, građansku, nacionalnu ili pak društveno-situacionu uslovljenost, neku vrstu automatizma u učestvovanju u ratu i sl, uvijek potencijalno, ali i stvarno, idu i drugi razlozi za učestvovanje u nepravednom ratu – ideološki, vjersko-fanatični, politički, pljačkaško-materijalno-koristoljubivi, radi „potvrđivanja“ i sticanja, glorifikovanja i zadobijanja slave, priznanja, imetka, društvenog statusa...

Ontološkom biću religije apsolutno ne priliči oružani način širenja, pa u svim takvim slučajevima u suštini i nije riječ o religiji već je ona samo izgovor za nasilno osvajanje vanvjerskih

i svjetovnih raznovrsnih moći, imetaka i priznanja. Sigurno je da Baljević ne bi mogao da prihvati stav o moralnoj jednakosti boraca u oružanom sukobu, pa i u oružanom širenju religije, kojega je iznio filozof Michael Walzer u knjizi „Pravedni i nepravedni ratovi“ („*Just and Unjust Wars*“, *Basic Books, New York, 1977*). Baljević bi, nasuprot tome, sigurno bio saglasan sa argumentima filozofa Jeffa McMahana iz knjige „Ubijanje u ratu“ („*Killing in War*“, *Clarendon Press, Oxford, 2006*), koji se sastoje u tome da niko ne može biti izuzet od moralne odgovornosti, posebno ne oni koji se bore na nepravednoj strani. Ratne okolnosti nijesu same po sebi dozvola za nemoralna činjenja, pa samim ni ona u toku nepravednog i oružanog širenja religije koje samo za sebe predstavlja antihumanu radnju prvoga reda.

Kada se sagledaju važeća pravila u današnjem, savremenom čovječanstvu u ovoj oblasti, jasno je da Baljević nije mogao izbjeći ograničenje svoga vremena kada se zalaže da pravo na militantnu odbranu svoje religije, kada je ona oružanim putem napadnuta, nemaju niži magistrati i podanici, već moraju ili da trpe ili da bježe iz zemlje, odnosno da se moraju povinovati nasilju nadređenih, mada im dopušta da se u stvarima slobode savjesti drže božanskih načela kada su ona u suprotnosti sa onime što od njih kao vjernika i podanika zahtijeva nadređeni, tj. vrhovni gospodar ili kralj. I pored afirmisanja etičkih načela u međunarodnom pravu, čiji je vidimo bio jedan od pionira i Jovan Baljević, još uvijek je u praksi veoma malo primjera kada je dozvoljeno da podređeni ili pak vojnik može da prema svojoj slobodi savjesti odbije neko nepravedno ili neetičko naređenje. Trenutno jedine vojske u svijetu u kojima podređeni ima zakonom garantovano pravo da savjesno odbije naređenja ili učestvovanje u akcijama koje vode ka nepravednom i nehumanom ratovanju su vojske Ujedinjenog Kraljevstva, SR Njemačke, Kraljevine Holandije i Kraljevine Švedske.